

RÁBAI KRISZTINA

„Hic aliud registrum novum incipit...”

Jelen tanulmány bepillantást kíván adni abba a kutatási projectbe, amelynek célja Jagelló Zsigmond lengyel herceg 1500 és 1507 között keletkezett számadáskönyveinek kiadása. Ehhez kapcsolódóan az eddig csak részlegesen kiadott forrásról szeretnék bővebb leírást adni, amely szöveg nemcsak Magyarország XVI. századi történetére vonatkozóan foglal magába számos érdemi információt, hanem Csehország, Lengyelország, Ausztria és Litvánia történelme szempontjából is releváns. Nyelvészeti szempontból is tanulságos *registrum*okról van szó, hiszen egy olyan korszakban keletkeztek, mely határmezsgyét képez a nyelvhasználat tekintetében, amikor is a latin nyelvhasználatot fokozatosan felváltja a nemzeti nyelv használata az írásbeli adminisztráció több területén.

A tárgyalt két kötetnyi számadáskönyv közel harmadrésze magyar vonatkozású, hiszen vagy a Magyar Királyság területén íródott, vagy magyar követek, küldöttek tevékenységéről emlékezik meg, ami a budai királyi udvarral és magyar előkelőkkel való szoros és intenzív kapcsolatról tanúskodik. A forrás magyar vonatkozású része Divéky Adorján munkájának eredményeként a XX. század elején megjelent nyomtatásban is,¹ amely kiadvánnyal Kristó Gyula professzor úr tanácsára, 2003-ban kezdtünk el foglalkozni kutatótársammal, Horogszegi Zoltánnal együtt. Hamarosan elkészült a teljes kiadott szöveg fordítása, amelynek egy-egy részlete történész szakdolgozatainkba is bekerült,² továbbá nyomtatásban is megjelent a Documenta Historica lapjain.³ A következő lépés a forrás kiadatlan részeinek feltérképezése volt, melyre 2006 és 2008 között került sor két MÖB ösztöndíj segítségével a Varsói Állami Levéltárban. Ekkor írtuk át a forrás eddig még kiadatlan részeit, továbbá ez idő alatt, majd a következő évi litvániai kutatóutunk során gyűjtöttünk Zsigmond hercegi éveire és a forráshoz kapcsoló-

¹ DIVÉKY ADORJÁN: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502., 1505). Magyar Történelmi Tár. Bp. 1914. (továbbiakban: DIVÉKY 1914.)

² HOROGSZEGI ZOLTÁN: Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásaiból. Szeged 2004. (Egyetemi szakdolgozat); RÁBAI KRISZTINA: Jagelló Zsigmond budai számadásai. Szeged 2004. (Egyetemi szakdolgozat).

³ HOROGSZEGI ZOLTÁN–RÁBAI KRISZTINA: Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásaiból. Documenta Historica 67. Szeged 2005. (továbbiakban: HOROGSZEGI–RÁBAI 2005.)

dó nemzetközi szakirodalmat.⁴ Lengyel és litván szakmai körök érdeklődésére is számot tartó vállalkozásunk következő állomásaként – lengyel támogatással – a forrás teljes, kiadatlan részét szeretnénk publikálni, amely szakasz munkálatai jelenleg is folyamatban vannak.⁵

A Jagelló-család a XV. században vált olyan hatalmi tényezővé, amely évszázadokon át meghatározóvá tette Európa politikai életének formálásában. Sikerüket részben házasságpolitikájuknak tudhatjuk be, a dinasztia tagjait ott találjuk számos európai uralkodócsaládban. Az első Jagelló, aki a politikai nagyhatalomnak számító Magyar Királyság történetével kapcsolatba hozható, Jogaila litván nagyfejedelem (1377–1434) volt, aki I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) leányát, az akkor már lengyel uralkodóként regnáló Jadwigát (1384–1399) vette feleségül. Hamarosan újabb házassági kapcsolat jött létre a magyar és a litván uralkodócsalád között, mégpedig 1454-ben, amikor is Jogaila fia, Jagelló Kázmér litván nagyfejedelem (1441–1492), és lengyel király (1447–1492) feleségül vette Habsburg Erzsébetet, az akkori magyar és cseh király (1445–1457), V. László nővérét.⁶ Az ifjú uralkodó, László halála után – mivel örököst nem hagyott – Erzsébet és fiai formáltak igényt a magyar és a cseh koronára, amely igényük realizálódott is II. Ulászló (cseh király 1471–1516, magyar király 1490–1516) trónra kerülésével. IV. Kázmér és Erzsébet házasságából 13 gyermek született, közülük 6 fiú.⁷ Kiterjedt családi kapcsolatainknak köszönhetően az 1490-es évekre

⁴ Ezúton szeretnék köszönetet mondani DR. RITA REGINA TRIMONIENÉ tanszékvezető asszonynak, a Siauliai-i Egyetem Történeti Tanszékéről és DR. RIMVYDAS PETRAUSKASNAK, a Vilniusi Egyetem Történeti Tanszékéről kutatásunkhoz nyújtott segítségükért.

⁵ A jegyzetapparatus nélkül hozzávetőleg 600 oldal terjedelmű latin szöveget – a tervek szerint – angol nyelvű bevezető és jegyzetanyag kíséri a szélesebb körű felhasználhatóság érdekében.

⁶ Erzsébet és László, Habsburg Albert (magyar és cseh király 1437–1439) és Luxemburgi Erzsébet gyermekei.

⁷ MAŁGORZATA DUCZMAL: Jagellonowie: Leksykon biograficzny. Kraków 1996. 542–561. A 13 gyermek közül 11 érte meg a felnőtt kort. „Nem csoda, hogy a jelenlegi európai uralkodóházak mindegyike ősei között tartja számon Kázmért” – fogalmazta meg PAWEŁ JASIENICA, a Jagelló családról írt könyvében (*Polska Jagiellonów*). PAWEŁ JASIENICA: Jagiellonian Poland. Transl. ALEXANDER JORDAN. Miami, Florida 1978. (továbbiakban: JASIENICA 1978.) 191.

a Jagellók kezében volt Kelet- és Közép-Európa legnagyobb része (a Litván Nagyfejedelemség, a Lengyel, a Magyar és a Cseh Királyság).

Jagelló Zsigmond (1467–1548) nyolcadik gyermekként és ötödik fiúként született. Szülei házassága termékeny volt, testvérei többsége – köztük valamennyi fivére – megérte a felnőtt kort, amely körülmény hozzájárult ahhoz, hogy jóllehet Európa jelentős részét Jagelló királyok uralták, ő maga mégis örökség nélkül maradt apja halála után, és így kénytelen volt fiverei neki folyósított apanázsából élni, mely nem csak pénz-, hanem természetbeni juttatást is magában foglalt.⁸ A képzett, uralkodói erényekkel is jeleskedő herceg – ahogyan azt intézkedései is bizonyítják – igen jó szervezőnek bizonyult, és az 1499–1504 között irányítása alá került területeket gondosan megszervezte, igazgatását megreformálta.⁹

Jóllehet a legkorábbi, fennmaradt számadáskönyvek a XIV–XV. század fordulóján keletkeztek – mint pl. Jadwiga és Jogaila számadásai – általánosan elterjedt léngyel területen, a XV. század második felétől vált a *registrumok* vezetése.¹⁰ Ezekről a számadáskönyvekről alapvetően elmondható,

⁸ Részletesebb életrajzi adatokba nem bocsátkozom. DIVÉKY 1914. 1–10.; JACOB CARO: *Geschichte Polens*. V. Gotha 1888. (továbbiakban: CARO 1888.); HOROGSZEGI-RÁBAI 2005. 3–7.; RÁBAI KRISZTINA: Adalékok Zsigmond lengyel herceg számadásaihoz. (kiadás alatt: A VI. Medieviztikai PhD-konferencia előadásai.)

⁹ Mivel nem tartozik szorosan a témához, nem térek ki a sziléziai hercegségek hovatarozásának problematikájára. Ahhoz azonban, hogy teljes egészében áttekinthessük és megérthessük a számadáskönyveket, fontosak lehetnek a következő adatok: 1499. nov. 27-én kapja meg Zsigmond a – korábban János Albert birtokába tartozó – Glogoviai Hercegséget; 1501. dec. 8-án kerül birtokába – a hivatalosan Corvin János örökének számító – Opaviai Hercegség; 1504. jún. 4-én pedig II. Ulászló neki ajándékozza az Alsó-Lausitzi Ögrófságot. FRANZ PALACKY: *Geschichte von Böhmen: Das Beitalter Jagelloniden*. V/2. Prag 1867. 25.; C. GRÜNHAGEN: *Geschichte Schlesiens*. I. Gotha 1884. 360–363. DIVÉKY 1914. 55.; MACIEJ DOGIEL: *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae...* Scholarum Piarum. Vilnae 1758–1764. I/1. 25., I/2., 546–548.

¹⁰ A Varsói és Krakkói Állami Levéltárban számos ilyen forrást őriznek, amelyek egy része már napvilágot látott kritikai kiadásban, ám jelentős hányaduk még kiadatlan. A Varsóban, a Történelmi Documentumok Központi Archivumában (AGAD = *Archiwum Głównie Akt Dawnych*) őrzött fondokról tájékozódhatunk honlapjukon: http://www.agad.archiwa.gov.pl/eng/zespolny_serie.pdf, azonban részletes lista, csak helyben áll rendelkezésre. Áttekintés a Varsói Levéltár anyagáról: TERESY ZIELŃSKIEJ: *Archiwum Głównie Akt Dawnych: informator o zasobie. Naczelnia Dyrekcja Archiwów Państwowych*. Warszawa 1992.

hogy a Jagelló-dinasztiához tartozó hercegek, királyok udvartartásának mindennapi életét követik nyomon, feljegyezvén mindenféle kiadásait és bevételeiket. Kronológiai vagy tematikus sorrendiség figyelhető meg az egyes kötetekben, és bár a bejegyzések alapvetően hasonlóak – hiszen azok dátummegjelölés, vásárolt áru, fizetett összeg és egyéb alapinformációkat adnak meg –, mégsem mondható, hogy szigorú szabályok szerint íródtak. Egy-egy udvartartás életét szerencsés esetben több, egymással párhuzamosan vezetett *regsitrum* segítségével követhetjük nyomon, hiszen a „főkönyv” mellett úgynevezett „segédkönyveket” is vezettek.¹¹ Az általunk vizsgált udvartartás „főkönyve” 1500 előtről nem maradt fenn, de egy „segédkönyve” igen, amelynek adataiból és az 1500 után íródott főkönyv visszaulásai-ból bizonyosak lehetünk meglétében, továbbá képet kaphatunk a hercegi udvartartásról a mondott évszámot megelőzően is.

A forrás szövegének egy része, kisebb-nagyobb részletekben, különböző helyeken már napvilágot látott.¹² Az eddigi kiadások közül Divéky Adorján munkája a legterjedelmesebb és legpontosabb. Lengyel kutatók közül Adolf Pawiński foglalkozott behatóbban Zsigmond számadáskönyvével és hercegi éveivel, ám a könyvében közölt forrásrészletek sok hibát tartalmaznak.¹³ Ami a Zsigmond hercegi éveire és a számadásokhoz kapcsolódó lengyel szakirodalmat illeti, többségében ismerték és használták Divéky és Pawiński munkáját is. Találhatunk azonban olyan írásokat is, amelyek Zsigmond hercegi éveit feldolgozva, – ugyan nem kizárólag a számadáskönyv adataira építve – meglehetősen alapos szakmunkáknak tekinthetők, és túllépnek a Pawiński „szabta” kereteken. A teljesség igénye

¹¹ DARIUS ANTANAVIČIUS–RIMVYDAS PETRAUSKAS, (ed. and transl.): *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitu knygos (1494–1504)*. Vilnius 2007. (továbbiakban: ANTANAVIČIUS – PETRAUSKAS 2007) XXVIII–XXX.

¹² A vonatkozó magyar szakirodalomról olvasható: HOROGSZEGI ZOLTÁN: *Egy számadáskönyv kultúrtörténeti vonatkozásai*. In: *Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2007. június 7–8.) előadásai*. Szerk. HALMÁGYI MIKLÓS–RÉVÉSZ ÉVA. Szeged 2007. 34–35.

¹³ Rövidke szemelvényt közöl Zsigmond számadásaiból, az eredeti kéziratra és PAWIŃSKIra hivatkozva, de nagyon komoly hibákat ejtve Zbiór dokumentów Zakonu Paulinów w Polsce. Szerk. JANUSZ ZBUDNIEWEK. II 1464–1550. Warsaw 2004. 290–292.

nélkül¹⁴ említsük itt meg Stanisław Nowogrodzki munkáját, amely Zsigmond hercegi éveinek, azon belül is sziléziai hercegsége időszakának adja forrásokkal alátámasztott és széles szakirodalmi bázisra épülő, alapos áttekintését.¹⁵ A könyvből olyan információkhoz juthatunk, melyek a korábbi és későbbi szakirodalomból egyaránt hiányoznak. Divéky tanulmányainak is „hiányossága”, hogy a herceg életéről írva a számadáskönyvből ki nem derülő részekhez hivatkozási alapul Jacob Caro XIX. századi munkáját használja,¹⁶ mely ugyan nagyon alapos, de – a korszak történetírására jellemzően – alapvetően nélkülözi vagy mellőzi a forrásokra való hivatkozást.

Zsigmond számadásai két kötetben maradtak az utókorra.¹⁷ A két, hosszúság alakú, barna bőrkötésű kötet bejegyzéseit különféle vízjelekkel ellátott papírlapokra írták, tintája barnás színezetű.¹⁸ Mindkét kötetet Varsovában, a régi iratok fő levéltárában (*Archiwum Głównie Akt Dawnych*) őrzik, a korona kincstárának levéltári anyagában (*Archiwum Skrabu Koronnego*), a királyi számadások (*Rachunki królewskie*) között. Az első kötetet 29-es jelzet alatt tartják számon, a másodikat 33-as jelzet alatt, utóbbi kötet állagát tekintve jobb állapotban van. Az érdeklődők számára – állagvé-

¹⁴ A teljes lengyel szakirodalom áttekintésére nem volt módom, így nyilvánvaló, hogy nem törekedhettem a teljességre e dolgozat írása közben sem. Zsigmond hercegi éveivel kapcsolatban jellemzően Szilézia történetével foglalkozó munkákban olvashatunk, ami a XIX. századi történetírást illeti. A XX. században már szenteltek könyvet kifejezetten Zsigmond hercegi éveinek (pl. ZYGMUNT BORAS: *Zygmunt Stary w Głogowie*. Katowice 1983.), de elsősorban arra az időszakra összpontosítottak, amikor már lengyel királyként uralkodott.

¹⁵ STANISŁAW NOWOGRODZKI: *Rządy Zygmunta Jagiellończyka na Śląsku i w Łużycach (1499–1506)*. Kraków 1937.

¹⁶ CARO 1888.

¹⁷ AGAD, ASK, *Rachunki królewskie 29 és 33 jelzetű mikrofilmeken* (továbbiakban: *Rachunki 29 és 33*).

¹⁸ Ami a papírt és a rajta található vízjeleket illeti, nem folytattunk kutatásokat, így nem térek ki a vízjelek részletes leírására. Mindenesetre tanulságos lehet, hogy a számadáskönyv lapjain többféle vízjel található, ahogyan azt a szöveg is érthetővé teszi számunkra. A bejegyzésekből tudható, hogy bizonyos időközönként – nyilván amikor a szükség úgy hozta – vásároltak egy-egy *libra* papírt, amiből következik, hogy különböző papírmalmokból kikerülő, tehát különféle vízjelekkel ellátott ívekből állt össze a kötet. „Item pro libra papiri ad thesaurum dedi ii grossos.” *Rachunki 33, passim*.

delmi okokból – a forrás mikrofilmen érhető el és olvasható. Az első könyv számadásait 1500 és 1504 között jegyezték fel, a második könyv folytatólagosan tartalmazza az 1504 és 1507 közötti évek kiadásait és bevételeit.

Az első kötet belső borítóján, a bal szélén alul, korabeli kéz írásával ez olvasható: „*sic venit marc CCCVIII flo XXII ½ Olbricht sic vol CCCIX flo et XI ge XVI flo et XX ge*”. Ugyancsak a borító belső részén, felül, későbbi kéz írásával ezt találjuk: „*Roku 1500 do 1504*”. Mindkét kötet lapjai utólag kerültek sorszámozásra, egy későbbi írókéz – feltehetőleg az, amelyik a kötet elejére lengyelül felírta mely években írták a forrás szövegét – ceruzával a jobb felső sarokba írt számokkal látta el a lapokat, a *versokat* számozatlanul hagyva. A 29-es jelzetű kötet lapjai közül a 11v–18v közötti üres, továbbá a 379v után található még 9 számozatlan lap.

A Divéky-féle szövegkiadás annyiban különbözik ettől, hogy a kiadott rész az „1-ső oldal”-al kezdődik, míg a kézirat első lapja kettes (2) számot visel. A kiadásban az oldalszámokat később *folio* számok váltják fel. A bevezetőből megtudhatjuk a kéziratról, hogy „379 számozott lapból áll s elől-hátul 9 számozatlan levélből”.¹⁹ Ez ugyan felveti a kérdést, hogy mikor számozták be az első 9 lapot, továbbá hogy miért csak utólag számozták be, ha a lapszámozási rendszerbe beleszámolták ezeket a számozatlan lapokat is, de a lényegyet tekintve – vagyis hogy a Divéky által használt *folio* számok az első (a kiadásban ‚oldal’-nak nevezett) 9 laptól eltekintve megegyeznek és összeegyeztethetők a kéziraton ma is olvasható számokkal – ennek nincs különösebb jelentősége. A mikrofilmen található adatok alapján a 29-es kötet 388 lapból áll.

A 33-as jelzetű könyv első lapja érdekes módon a 19-es számmal kezdődik. Annál is érdekesebb ez, mert a következő lap a 2 számot és innentől nagyság szerinti növekvő számsorrendben követik egymást a számok, egyesével egészen 250-ig, az 5v–14v közötti oldalak üresek. Divéky mindössze annyit közöl, hogy „250 levélből áll, folytatása az előbbinek ... papirosa, tintája, írása szakasztott olyan, mint az előbbié, csak alakja kissé nagyobb.”²⁰ Itt jegyzem meg, hogy a Divéky-féle kiadás szövegének az eredetivel való szó szerinti összevetésére nem volt lehetőségünk varsói kutatómunkánk során, de annyi elmondható, hogy Divéky figyelmét számos ma-

¹⁹ DIVÉKY 1914. 6.

²⁰ DIVÉKY 1914. 6.

gyar vonatkozású bejegyzés elkerülte, ami a forrás terjedelmét figyelembe véve, egyáltalán nem meglepő és kevésbé bírálható.²¹

Ami a kézírást illeti, alapvetően jól olvasható, nehézséget a lengyel szavak korabeli „helyesírása”, valamint néhány – kiírt alakban soha nem szereplő rövidítés – jelentett. A szöveg egészével kapcsolatban nehéz eldönteni hányan írták. Ennek egyrészt az az oka, hogy a különböző egységek kezdő sorait egyértelműen szebben, rajzoltosabban írták, ami nem feltétlenül jelenti további írnok bevonását, a másik ok a forrás keletkezésével kapcsolatos. Mivel a kiadások ad hoc jelleggel kerültek bejegyzésre, nyilván nem mindig voltak adottak a szépírás feltételei, előfordulhatott, hogy útközben vagy nem megfelelő környezetben kellett dolgoznia az írnoknak.²² A forrás jelentős része feltehetőleg ugyanannak az írnoknak a munkája, azonban e mellett, egy másik kéz írása – hosszú, szálkás betűkkel – egyértelműen elkülöníthető a 241v–249v között, nevezetesen az 1506. december 20. és 1507. január 24. közötti időszakban.²³ Ez a kézírás megjelenik a második kötet kezdő sorai között is (4v–5), amelyek lejegyzésére ugyancsak 1506 decembere és 1507 januárja között került sor. A számadáskönyv elejében ugyanis külön kiemelve feltüntették azokat a bevételeket, amelyek az adott számadáskönyv írása folyamán – azaz több éven keresztül – beérkeztek a kincstárba. Ezzel magyarázhatóak az üres lapok a kötetek elején, ahogyan azt a kötetek külsejének leírásakor említettük. A befolyó összegeket tehát legalább kétszer találjuk meg a számadások sorai között, egyszer az elején, a bevételek összesítésekor, egyszer pedig annak a napnak a kiadásainál, amely napon az adott összeg érkezett. Noha a számadáskönyv bejegyzései alapvetően kronologikus rendben íródtak, gyakran találunk utólagos bejegyzéseket, ami nem meglepő, ha meg-

²¹ Talán legszembetűnőbb hiány a kérdéses első 9 lap esetében fedezhető fel, ahol is az 1500 és 1504 közötti évek bevételeit részletező sorok között elkerülte Divéky figyelmét három, Budán 1502-ben kelt bejegyzés, amelyek a 8r és 8v oldalakon olvashatóak.

²² Néhol egy oldalon belül is egyértelműen észrevehető, hogy jöllehet ugyanaz a kézírás, egyes bejegyzéseknél sokkal erősebben nyomta az íróeszközt a lapra az írnok, pl. Rachunki 33, 231.

²³ Szemléletesen mutatja ezt a számadáskönyv utolsó két oldala, ahol egymás mellett látható a két kéz eltérő írása.

gondoljuk, hogy az írnok nem lehetett mindenhol jelen, ahol a hercegi udvar beszerzései, kiadásai bonyolódtak.²⁴

Egy harmadik, nagy bizonyossággal felismerhető és elkülöníthető kézírása is feltűnik a sorok között meghatározott időközönként, Szydłowiczki Kristóf saját kezű írása, melyet azon alkalmakkor hagyott a papíron, amikor ellenőrizte a számadáskönyv adatainak helyességét, amit aláírásával hitelesített is. „Istius superioris summa percepta et extradita sunt per me examinata et in vero numero inventa Cristoff S[chidlowieczk]i m[an]u p[ro]p[ria] s[ub]s[cripsi]t.”²⁵ Ebben a vizsgálatban feltehetőleg azok, a kézirat lapjainak alján, a baloldalon tett bejegyzések segítettek, melyek a *folion* feltüntetett pénzek összegét rögzítik.

Ahogy arról már volt szó, a számadáskönyveket két nagy csoportra oszthatjuk, főkönyvekre és segédkönyvekre. Zsigmond hercegi éveiből is fennmaradt ilyen segédkönyv, melyet ugyancsak a Varsói Állami Levéltárban őriznek. A segédkönyv létezéséről Divéky is tudott, ahogyan írja: „E két kötetten kívül van még két kézirat (Nr. 20., Nr. 21.) *Regestrum curiensium, qui ad equos serviunt* címmel, amelyben a lovaknál szolgáló cselédség bérei vannak följegyezve. ... A 20-ik és 21-ik számú kéziratok anyaga nincs közölve, mert nem nyújt semmi tanulságos adatot; száraz felsorolása a szolgálóknak és a kapott bérüknek, mint az a 119-ik íven látható. Szinte szakasztott másolata ennek (*Item in eodem recessu eodem die N. ad suum servitium etc.*), úgy hogy semmi újat és érdekeset nem tartalmaznak s azért közlésüket

²⁴ Azért, hogy ne sikkadhasson el egyetlen tétel sem, a kiadásokat több számadásban is feljegyezték. Így a tárgyalt számadáskönyv szövegéből tudjuk, hogy létezett a herceg udvarnokainak egy külön számadáskönyve („...ut in *registro curiensium* stat...”), de az udvar többi személyzetének bérei is bekerültek egy-egy „segéd” számadáskönyvbe, sőt a *dispensator* is külön számadást vezetett, amelyben azokat a kiadásokat tüntette fel részletezve, amelyek a „főkönyvben”, csak mint „*ad dispensandum*” vagy „*ad necessaria*” szerepelnek (Rachunki 29, 33, passim). Mindezek nem maradtak fenn, – leszámítva az udvarnokok *registrumát* – létezésükre csak a főkönyv utalásaiból következtethetünk. Az udvarnokok *registruma*: *Regestrum curiensium domini principis Sigismundi qui Ad Equos Serviunt Et quot Aliquis Equos habet Et A quo tempore cuilibet Incipit Servitium Similiter Quom aliquis Accepit pecunias ad suum servitium Et in quo Loco Etc.* Rachunki królewskie sygn. 21., Archiwum Skrabu Koronnego I., Archiwum Głównie Akt Dawnych.

²⁵ Rachunki 33, passim. Többféle, de a fentihez hasonló formulát használt, melyek nem csak az íráskép miatt különböznek el a szöveg többi részétől, hanem a miatt is, mivel ezen mondatok köré vízszintes, két szélén felhajló pergamen csík van rajzolva.

nem tartottuk szükségesnek.”²⁶ Ehhez annyit érdemes pontosításként hozzátenni, hogy csak a 21. jelzetű kézirat tartalmazza Zsigmond udvarnokainak kérését, a 20. szám alatt viszont a János Albert udvartartásával kapcsolatos számadás található.²⁷

A kiegészítő *registrum*ot ismerte és használta Pawiński is, ezek alapján készítette el Zsigmond *itinerarium*át (1493–1507).²⁸ Mindenesetre ebből tudhatjuk, hogy Zsigmond saját udvartartással rendelkezett már 1494-ben is, amelynek akkor is első embere volt Szydłowiecki a későbbi kancellár. Márpedig ha segédkönyvet írtak, feltételezhető, hogy főkönyvet is vezettek, ami azonban nem maradt fenn. Betudható ez annak is, hogy egy számadáskönyv mindössze addig bírt jelentőséggel, amíg használatban volt. Egy-egy *registrum* lezárultával újat kezdtek vezetni, a régit pedig egy központi helyre szállították és ott tárolták.²⁹

További segédkönyvek létezésére is következtethetünk a fennmaradt forrásból, így többek között az udvar élelmezésének anyagi ellátásáért 1504–1507 között felelős Olbricht *dispensator* is külön *registrum*mal rendelkezett („...*Olbricht dispensatori dedi ad parva necessaria coquine ut in suo stat registro 1 flor[enum]...*”),³⁰ mely írás alapján többet tudhatnánk meg a korabeli mindennapi élet egy olyan fontos szegmenséről, mint a táplálkozás. Az erre vonatkozó adatok ugyanis csak szórványosan fordulnak elő a főkönyvben.³¹

²⁶ DIVÉKY 1914. 6.

²⁷ Reg. expositorum – Jo. Alberti regis Poloniae – 1492 per Jacobum Schidlowyeczki – D. 1492–95; Rachunki królewskie sygn. 20, Archiwum Skrabu Koronnego I., Archiwum Głównie Akt Dawnych.

²⁸ PAWIŃSKI 1893. 219–232.

²⁹ ANTANAVIČIUS – PETRAUSKAS 2007. XXXIX.

³⁰ Rachunki 33, 222, 222v, 224, 225, 225v, 228, 229v, 230.

³¹ „... pro istis rebus que duxerat de Wylna primo pro una barila vini ... pro vino ad mensam de civitate... pro una barila vini et pro alio vino quod erat acceptum per Chroberski per manus Olbricht dispensatoris que barila in celarium domini principis est portata... pro tribus ollis aceti vini pro via ad coquinam... quum per dispensatores istos qui ante providebant omnia digeria non fuerat data cervisia pro familia dedi Olbricht dispensatori ad providendum eadem digeria... ut persolveret cervisiam et medonem et alia que ad prestam pro digeriis familie accipiebantur quum per thesaurarium lithvaniensem non dabantur necessaria... pro panibus aurigis quum non erat panis datus a provisoribus...” Rachunki 33, 221, 224v, 225, 237, 229, 236v, etc.

A forrás nyelve alapvetően latin, de számos lengyel szót, kifejezést tartalmaz. Ahogyan az a középkori írásbeliségre jellemző, az *,ae' diftongus ,e'* formában kerül leírásra, nehezen különböztethetőek meg a *,c'* és *,t'* betűk, továbbá nem következetes az írások az *,u'* és *,v'*, valamint *,w'* betűk használatában sem. Mondatait nagyobb térközökkel választja el, de ha több bejegyzés összetartozó volta miatt ugyanazon bekezdésben van lejegyezve, akkor meglehetősen nehéz elválasztani az értelmi egységeket a központosítás hiánya miatt.

Nem következetes a nagy kezdőbetűk használatában sem; olykor a személynéveket is kisbetűvel írja, előfordul ugyanakkor, hogy egyes jelzőket – mint pl. litván, azaz *lithvanicus* – nagybetűvel ír. Ennél már csak a római számok írásának gyakorlata követhetlenebb, amire alapvetően a kisbetűs írás a jellemző, de az ötös és a százasként gyakran használ nagybetűt, továbbá az egyeseket kis *i* betűkkel adja meg, kivéve az egyet, ami leginkább az arab 1-re hasonlít. A helynevekre ugyanaz vonatkozik, mint a személynévekre, írásuk nemcsak a kezdőbetű tekintetében nem mondható egységesnek. Arab számokat évszámok leírásánál használ, továbbá a 29. és 33. jelzetű kötet kezdő lapjain a bevételek feltüntetésénél (2v–11; 1–5).

A szöveg jellegéből, funkciójából adódóan mondatai alapvetően egyszerűek, könnyen érthetőek, leszámítva azokat a hosszabb bejegyzéseket, amelyekben pénzváltási adatokat is leír, valamint több, különböző összeg bevétel és elköltése kapcsán indokolja az adott összeg elköltését. Az általam eddig vizsgált – a Jagelló fivérek udvartartásához kapcsolódó – számadáskönyvek szerkezetüket, nyelvezetüket, mondataikat és szókészletüket tekintve sok hasonlóságot mutatnak, amely betudható egyrészt a testvérek közös neveltetésének és hasonló összetételű udvartartásának, másrészt az írások hasonló képzettségének.³² Mindemellett meg kell jegyeznünk, hogy minden írásoknak – és így az általa írt bejegyzéseknek is – megvan a saját, felismerhető stílusa. A Zsigmond számadáskönyvét vezető írnok például előszeretettel használ lengyel szavakat, sőt olykor egész mondatokat lengyelül ír le – nyilvánvalóan anyanyelve is lengyel volt –, míg ez nem mondható el Ulászló – feltehetőleg magyar ajkú, de mindenképp magyar többségű környezetben élő – íróról. Nagyon érdekes és tanulságos dolog lenne a három fivér számadáskönyveinek összevetése, különös tekintettel az udvartartás tagjainak nemzetisége és a számadások nyelvezete kapcsán, de ez a terjedelmi keretek miatt sem képezheti ezen írás tárgyát.

³² ANTANAVIČIUS–PETRAUSKAS 2007. XLII–XLIII.

Az általam vizsgált számadáskönyvre visszatérve, abban előfordul, hogy az írnok kifejejt szavakat, máskor kétszer is beleír a mondatba egy-egy állítmányt vagy kifejezést, de mindez nem megy a megértés rovására. Gyakran élt rövidítésekkel, így a pénzeket illetve a hozzájuk kapcsolódó jelzőket szinte soha nem írta ki. Néhány helyen előfordul áthúzás, vagy kimaradt szövegrész beszúrása.

Leginkább egyes vagy többes szám harmadik személyű, befejezett (*praes. perf. ind. act./pass.*), körülmények kifejtésénél folyamatos múlt idejű (*praet. imp. ind. act./pass.*) állítmányokat használ. A szöveg jellegéből adódóan gyakori a *passiv* igealakok használata. Pénzösszegek érkezésénél például előszeretettel használ szenvedő igealakokat, megadván a szállító személyt, a küldő személyt és természetesen az összeget („*Item feria quarta in die Sancte Marie Magdalene [1506. júl. 22.] portati sunt a domina ducissa Mazowie per dominum Raphaellem de Leszno duodecim centa et quadraginta septem flor[eni] hung[aricales] in auro*”).³³

A *declinatio* tekintetében megállapítható, hogy a személyneveket nem ragozza, csak abban az esetben, ha az illető neve – keresztnévet értve ez alatt – latinus formájában szerepel a mondatban.³⁴ Személynevek, ahogyan helynevek is, többféle alakban fordulnak elő. Egységes helyesírási gyakorlat ilyen szempontból sem jellemző, nyilván elsősorban a hangalak illetve annak lejegyzése volt a meghatározó.³⁵ Helynevekkel kapcsolatban megfigyelhető, hogy a latinus alakúakon kívül (*Cracovia, Opavia, Glogovia* stb) többnyire nem ragozza őket, kivéve azokat, amelyeknek latinus végződése és hangzása van. Például a Vilna, Nissa, (*Vilnam, Vilne, Nissa, Nisse* alakokban is előfordul) ragozott formában is olvasható a szövegben, míg a többi helynév ragozatlanul áll (*Grothkow, Lubyen* stb).

A forrás sajátosságából adódóan igen sok célhatározós szerkezettel találkozhatunk a szövegben. Ezek kifejezése leggyakrabban *ad* + *Gerundivum*-mal (*ad visitandum dominum regem Alexandrum; ad ordinanda hospitia*) történik, de előszeretettel használ *ut* + *coniunctivusos* szerkezetet is (*dedi*

³³ „Hasonlóképpen szerdán, Szt. Mária Magdaléna napján, Leszno-i Rafael úr 1247 magyar forintot hozott aranyban Mazovia hercegasszonyától.” Rachunki 33, 220v.

³⁴ Például a Fredericus Bonar és Fredrich Bonar névalakokat használja, de csak a Fredericus-t ragozza. Az udvartartás tagjainak lengyel keresztnéveit eredeti formájukban használja, a „kívülállók” keresztnéveit általában latinus formában használja és ragozza.

³⁵ Érdekességként említem meg Raphael Lesczynski vezetéknevének változatait a szövegből: de Leschno, de Leszno, Lesczynski.

Olbricht dispensatori ut persolveret cervisiam; dedi Zaporski ad principium equitanti ut ordinaret hospitia). Emellett a *pro* + *Ablativus* (*pro ablucione vestimentorum; pro ungendis axibus curruum*) és a *propter* + *Gerundivum* (*propter ordinanda hospitia*) használatával is kifejez célhatározást, noha ezek ritkábban fordulnak elő.

Praepositiók igen nagy számban találhatók a forrásban, így többek között az *in praepositio temporalis* és *localis* értelemben való használata rendszeres (*in vigilia, in eodem die; in recessu, in Poloniam*). Megfigyelhető az *,ad'* és a *,pro'* sűrű, egymást váltogató – a közvetlen ismétlődésüket kiküszöbölendő – használata (*pro vino ad mensam*). A *praepositiók* gyakori szerepeltetésének oka illetve magyarázata az lehet, hogy az írnok arra törekedett, hogy minél több információt, minél rövidebben, de érthetően sűrítse bele egy-egy mondatba. Azaz igyekszik pontosan megadni, hogy kinek a parancsára, ki fizetett ki egy összeget, mire és az adott dolog mihez volt szükséges. Például az egyik napon a herceg parancsára az írnok 3 magyar forintot fizetett ki aranyban Olbricht *dispensator* keze által a zsidóknál 8 rőf posztóért – posztónként 3 magyar forint fizetendő aranyban – a gyászhoz. „Item eodem die *ad* mandata domini principis *per* manus Olbricht dispensatoris dedi *pro* istis pannis nigris *na zaloba apud* judeos primo *pro* viii staminibus quodlibet iibus [tribus] flor[enis] hung[aricalibus] *in* auro solvendo.”³⁶

A lengyel szavak előtt is találunk latin *praepositiót*, de lengyel szavaknál gyakrabban fordul elő lengyel előjárószó (*na, ku*; jelentése: -ra, -re, -on, -en, -ön; *ku zabyanyv, na zaloba*) használata. Ebből is az tűnik valószínűnek, hogy a nyelvi szempontból vegyes összetételű hercegi udvarban az érintkezés lengyel nyelven történhetett és csak a hivatalos ügyekben, követ-ségek, levelezés, adminisztráció területén használták a latin nyelvet, amit a XVI. század végén, XVII. század elején lassanként kiszorított a lengyel nyelv használata.³⁷

³⁶ Rachunki 33, 221.

³⁷ Lásd a Biblioteczka Historyczna – Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wojnickiej sorozat kötetit: JANUSZ ŁOSOWSKI–JÓZEF SZYMAŃSKI: Rachunki miasta Wojnicza. T. 1. Rachunki 1561–1649.; HENRYK SEROKA–JÓZEF SZYMAŃSKI: Rachunki miasta Wojnicza. T. 2. Rachunki 1660–1784.; ALEKSANDRA JAWORSKA–JÓZEF SZYMAŃSKI: Rachunki miasta Wojnicza. T. 3. Rachunki 1660–1812.

A forrást olvasva sokrétű ismeret birtokába kerülhetünk a herceg és udvara életével kapcsolatban. Informálódhatunk a háttérben zajló követváltásokról, politikai tapogatózásokról, utazásokról, melyek – előkészületeivel, lezajlásával – mindig színesebbé teszik az amúgy sem unalmas bejegyzéseket. Megtudhatjuk többek között, hogy a szállás elrendezésére mindig előrelovagolt valaki („*Item Zaporski... propter ordinanda hospitia ad principium equitanti...*”),³⁸ hogy a szállításhoz igénybe vettek „alkalmi munkaerőt” („*...vectori qui ex Glogovia usque in Vilnam conventus erat ad suum solarium dedi 1 marcam...Item eodem die ad mandata domini principis vectori qui aduc Glogovie conventus erat ad unam septimanam pro una marca polonicali dedi per manus Olbricht dispensatoris pro solarario sex septimanarum et quatuor dierum ad priores duas marcas que sibi iam erant solute iiii marcas polonicales et xx vii g[rossos]*”),³⁹ hogy a herceg szállását olykor helyi parasztek készítették elő, fűtötték be, takarították ki („*Item rusticis qui super stubas calafaciebant et purgabant et alia servitia faciebant dedi vii g[rossos]*”),⁴⁰ hogy csak néhány momentumot említsék.

János Albert, Sándor és Erzsébet anyakirályné halálával kapcsolatban felmerülnek olyan költségek is, melyek alapján teljesebb képet alkothatunk az udvari gyászról annak kellékei révén. Gyász idején nemcsak a herceg, hanem az egész udvartartás feketébe öltözött. („*Item pro uno stamine panni machalien[si] nigro na zaloba pro domino principe post mortem domini regis Alexandri xvi flor[enos] Item pro uno stamine panni nigri simplici na zaloba ad curien[ses] iiii flor[enos]...*”);⁴¹ „*...ad mandata domini principis dedi judeo de Grodno pro viii staminibus panni nigri ad zaloba curien[sibus] et cubiculariis ad currus et aliquibus aurig[is]...*”)⁴² „*...Item a consucione albe humeralis et lintheaminum dedi v g[rossos] ad altare ante sepulcrum domini regis Alexandri...*”)⁴³

Emellett természetesen a szokásos, mindennapi apró beszerzésekről, kiadásokról is informálódhatunk, mint amilyen a lábbeli (*pro calceis*) és gyógyszer (*pro medela equis infirmis, infirmis laicellis pro butiro*) vásárlás, vagy

³⁸ Rachunki 33, 221v, 222, 222v, 237, 237v, 239v, etc.

³⁹ Rachunki 33, 221v, 223.

⁴⁰ Rachunki 33, 239v.

⁴¹ Rachunki 33, 221, 222, 222v, 223, 227v.

⁴² Rachunki 33, 222.

⁴³ Rachunki 33, 238v.

javítási költségek (*a reformatione rotharum/curuum/sellarum/frenorum*).⁴⁴ Rendszeresen ismétlődő egység az udvari személyzet bérezése, melyből megismerhetjük a herceg udvartartásának hierarchiáját, rendszerét, továbbá minden tagját név szerint, így a nemesi családok sarjai közül kikerülő udvarnokokat (*curienses*), a bizalmi pozíciót betöltő kamarásokat (*cubicularii*), a különféle szolgákat és szolgálattelvőket (*bykowsye, laicelli, officiiati, horossi*), lovászokat (*agazones*), kocsisokat (*aurige*), fullajtárokat (*foritharze*), zenészeket (*tubicene*), szakácsokat (*coci*), mesterembereket (*artifices, fabri*).⁴⁵ Külön érdekessége ennek a fizetési listának a Sándortól „megörökölt” személyzet (*agazones lithvani, aurige lithvani, foritharze lithvani*) kifizetése.⁴⁶

A vizsgált számadások Zsigmond megkoronázása után, 1507-ben zárulnak, hogy átadják helyüket egy új, *Andreas de Koszelec*⁴⁷ által vezetett, immár a királyi udvartartás kiadásait lejegyző számadáskönyvnek.

⁴⁴ Rachunki 33, passim.

⁴⁵ Rachunki 33, 225v-227, 231v-236v.

⁴⁶ Rachunki 33, 234v-235v.

⁴⁷ „*Regestrum magnifici domini Andree de Koszelec Regni polonie thesaurarii, Scepusien(sis), Iuniwladislavien(sis), Oszwianczimen(sis) et Bidgostien(sis) capitanei, magnique procuratoris ac zuparii Cracoviens(sis)...*” Rachunki podskarbiego Andrzeja Kościeleckiego z lat 1510–1511. Opracowali ANNA WAJS–HUBERT WAJS. Kraków 1997.

KRISZTINA RÁBAI
“Hic aliud registrum novum incipit...”

The aim of this paper is to give the insight into our research project, which is dealing with the account books of the Polish prince, Zygmunt Jagiellończyk(1467–1548).

Zygmunt was a member of the Jagiellonian dynasty, born in 1467 as the fifth son of the Polish king (1447–1492), and Lithuanian grand duke (1440–1490), Casimir IV. His mother, Elisabeth of Austria was a grandchild of Sigismund Luxembourg, whose name was given to the newborn. Casimir consolidated his power and established the political position of his family during his reign. After the death of Casimir in 1492, the most prominent part of Central Europe has got into the hands of his sons.

Zygmunt has had no heritage, which was a serious problem for whole his family, therefore his brothers gathered many times to straighten out the question and to provide land and financials for the satisfactory existence of the prince. Zygmunt’s position and his subsistence were discussed by his brothers in different political meetings and was a recurrent topic, but they did not find the solution. He has received some financial support from his brothers, and was also supported by land donations. In winter of 1498 prince Zygmunt and his household arrived to Buda, where he lived until 1501 as the “guest” of his brother, Vladislaus II, the king of Hungary (1490–1516) and Bohemia (1471–1516). After the death of his brother John Albert (Polish King 1492–1501) and the coronation of his other brother Alexander (grand duke of Lithuania 1492–1506, Polish King 1501–1506) he moved to the Duchy of Głogów. He became king of Poland and grand duke of Lithuania after the death of Alexander in 1506.

The princely years of his life is well-known from his account books. The Hungarian-related parts of the source were edited by Adorján Divéky in 1914. Divéky edited and dealt with only those parts, which were written in Hungary, in addition, he tried to collect those sentences which include relevant information in connection with the Hungarian Kingdom. This concerns the third part of the complete text. We have had the opportunity – supported by the Hungarian Scholarship Board – to study and transcribe the unedited part of the source and examine the manuscript in Warsaw. The philological elaboration of the complete written source and the edition of the whole Hungarian-related, translated text is in process.

By studying the sources of this type, we can get a really close view to medieval everyday life. In the account books of the court treasury were recorded incomes and expenditures. The first volume was written between 1500–1504, the second volume was written between 1504–1507. The structure of the books is well perspicuous and consequent. Every period starts with the summary of revenues, which gives detailed data of the incomings. These records are followed by the accurate list of everyday expenses. When the money was spent and the next financial support has arrived, everything started again.

In the accounts of Sigismund, notices were recorded chronologically according to the date they were received or spent. The short and informative notices allow us to become acquainted with everyday life of the prince and his court. Historical science can hope to achieve significant value through the critical edition of Sigismund's account books. As a result of the Jagiellonian dynasty's role in the 16th century Europe, with the publishing of the account books would provided useful information for researches of different European countries on various fields of history.